

Zimányi Árpád: Nyelvhasználat, nyelvváltozás. Pandora Könyvek. 4. kötet. Líceum Kiadó, Eger, 2006. 210 lap

Zimányi Árpádot nemcsak a szűkebb szakma ismeri, hanem az anyanyelv ügye iránt érdeklődők szélesebb köre is, akik hallgatói a Magyar Rádió anyanyelvi műsorainak, olvasói az Édes Anyanyelvünknek és a napilapok – sajnos egyre ritkább – anyanyelvi rovatainak. Azok a hosszabb-rövidebb írások, amelyek a felsorolt fórumokon jelennek meg, alapos tárgyi anyagukkal, tárgyilagos elemzéseikkel az értékkereső, értékőrző pozitív nyelvművelés példái. A szerző személyiségétől és szakmai meggyőződésétől távol áll a nyelvi megnyilatkozások megbélyegzése, a stigmatizálás.

A gyűjteményes kötet, amelyet itt ismertetünk, nem az ismeretterjesztő írásaiból közül választást, hanem az utóbbi években megjelent nagyobb igényű és nagyobb terjedelmű tanulmányaiból. A választott cím jelzi a szerző szemléletmódját: a nyelvhasználat megítélésében nem a merev megőrző álláspontot képviseli; a nyelvi változás tényét nemcsak a múltra ismeri el, hanem tudja, s nemcsak tudja, hanem a gyakorlatban el is fogadja, hogy ami él, változik; a nyelvek alakulásában folyton jelentkeznek tendenciák, s ezt az egyes jelenségek megítélésében szem előtt kell tartani.

A kötet húsz tanulmányt tartalmaz, közülük tizenhárom 2002 és 2007 között íródott, három pedig 1990 és 2000 között. Az írások a Magyar Nyelvőrben, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai című sorozatban, az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményeinek kötetében és egyéb tanulmánykötetekben jelentek meg első alkalommal. Tematikus csoportokba rendezve: Nyelvhasználat és nyelvi norma (11 írás) – Módszertan (3 írás) – Helyesírás (2 írás) – Sajtónyelv, médianyelv (4 írás). A témakörök jelzik a szerző szakmai tevékenységének fő irányait és jelenlegi arányait.

A nyelvhasználat és nyelvi norma című „fejezet” első tanulmánya: *Az idegenszerűségek hatása nyelvi rendszerünkre*. Ma a nyelvekben az idegen hatások – külföldi kutatók megállapítása szerint is – megnövekedtek: a nyelvben is érvényesül a globalizáció. A határendszer összetevőinek tudatosítása hasznos mind az idegen nyelvek oktatásában, mind a kutatásban, a nyelvelírásban. A szerző szemlélete objektív és tudományos: óv attól, hogy túlzó általánosítással a valóságosnál nagyobbak tűntessük fel az idegen (főleg angol) hatást, s igazolja saját munkájával, hogy a szubjektív megközelítés buktatói megalapozott vizsgálatokkal kiküszöbölhetők. A példatár, amelyet bemutat és elemez, friss fejleményekből áll össze, s nemcsak a szókészletben jelentkező idegen elemeket tartalmazza, hanem minden nyelvi szinten és a nyelvhasználat több területén megjelenő anyagot is rendszerezi. A kiejtésben jellemző az eredetit jobban megközelítő ejtésmód; a beszéddallamban és a hangsúlyban a műsorvezetői „diszkóstilus”; a helyesírásban a visszaidegenítés (*Sylvia, manager* vagy éppen az indokolatlan nagybetűsítés). Az idegen szavak megjelenésének változatait finoman differenciálja a tanulmány: latin szavak megújulása (*logisztika*), jelentésbővülése (*adminisztráció* ’kormányzat’), az eredetileg latin szavak angolos ejtése (*imidsz*), a szófőlösleg (*hagyományos tradíció*); a toldalék elmaradása mint alaktani jelenség (*Sajóbáony Televízió*); a tranzitív váls. Angol hatás lehet a vonatkozó mellékmondatok sokasága, a hátravetett jelzők (*Club Aliga*). A tükörfordítások sokszor kifogástalanok, sőt szellemesek (*hódeszka, testbeszéd*), félreérthető viszont, ha az új jelentés eltér a szokásos magyar használattól (*humanitárius katasztrófa*) stb. A dolgozat kitér a szűkebb értelemben vett nyelvi anyagon túl szokások, viselkedési formák – *Valentin-nap, Halloween* – témájára is.

A tanulmány a legkevésbé sem készlet „harcra” az idegenszerűségek „ellen”; a cél az, hogy a beszélőnek legyen választási lehetősége az idegen és a magyar megfelelő között. Az „új magyar nyelvújítás” összetett nyelvstratégiai feladat, hosszú távú tervezést igényel.

A kötet másik kiemelkedő tanulmánya *A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája*. A témakifejtés tudomány módszertanilag megalapozott, teljes rendszerességgel kíséri végig a nyelvi változás folyamatát, feltárva a szemantikai és pragmatikai tényezőket, amelyek előidéztek a szintaktikai változást.

A korábbi magyar szakirodalomnak a kérdésről vallott nézeteit összefoglalva érdekes tudománytörténeti képet kapunk, a továbbiakban a szerző a szóban forgó grammatikai szerkezet részletes tipológiáját alkotja meg: alkalmi funkciórgözülést (*a család ténye bizonyított*), szintaktikai jelentésmódosulást, funkcióátugrást különböztet meg. Szaknyelvi szövegek vizsgálatával kiderül az állítmányi szerepben álló befejezett melléknévi igenév használatának szükségessége; halmozott állítmányokból álló szintagmasorban valódi melléknévekkel mellérendelő viszonyban szerepel: *hegyesek, hosszúra nyúltak, tompák, szélesek*. Fontos kritérium a bővíthetőség, az igei vonzat megmaradása (*folttokkal tarkított*).

A konklúzió szerint változik e szerkezetre nézve is a beszélők normatadata, s ma már nem okvetlenül tükörfordítás következménye a befejezett melléknévi igenévi állítmány, sőt kis mértékű jelentéskülönbség fedezhető fel az állítmány egyéb kifejezési lehetőségeivel szemben, s ez elősegítheti a szófajváltás kiteljesedését.

Érdekes, Rácz Endre 1974-es tanulmánya óta részletesen nem vizsgált kérdést taglal az *Időviszonyítás melléknévi igenévvél* című tanulmány. Ez is régen vitatott és ma is élő jelenségből indul ki: a jelzői szerepű melléknévi igenév folyamatos vagy befejezett alakja használandó-e *az előttem szóló/szólt képviselőtársam* típusú szintagmacsoportokban. Szarvas Gábor óta sokáig hibáztatták a nyelv művelők a befejezett alakot. Károly Sándor 1956-ban közzé tett értekezése meghatározó szempontrendszert dolgozott ki az igenév időviszonyainak vizsgálatára, az igei alapszó akciominőségét, az igenemet, a tranzitívítást tekintve fő szempontnak. Mivel a folyamatos melléknévi igenéven nem jelöli külön morféma az időviszonyítást, a szituáció dönti el – a Magyar grammatikának Lengyel Klára által írt fejezete szerint –, hogy a beszédidőhöz vagy az eseményidőhöz kell-e igazodnunk. Mai nyelvünkben érzékelhető változások lépnek fel. Zimányi Árpád nyelvhasználati felmérése, amelyben 13 sajtónyelvi példát minősített nappali és levelező tagozatos főiskolai hallgatókkal, megmutatja, hogy a nyelvhasználat és az egyének által kinyilvánított vélemények nem egységesek: az idősebb (nem húsz év körüli) korosztály megoldásaiban felényi a befejezett alak használata, mint a fiatal hallgatókban. – A dolgozat differenciálisan mutatja be az aspektualitást, az időviszonyítást.

A Tranzitívítás és vonzatszerkezet című tanulmány a tárgyi és határozói vonzatok közötti összefüggéssel, átjárhatósággal: a vonzatváltás jelenségével foglalkozik. A szakirodalom eddigi eredményeinek összefoglalása után napjaink jellegzetes változásait elemzi a szerző; ilyenek a *kommunikál* tárgyassá válása, az igeekötő nélküli alakok igeekötőssé s ezáltal tárgyassá válása (*leelnöki az ülést*) – egyébként ez is szerkezetvegyülés lehet: *levezeti az ülést x elnökköl az ülésen*. A sajtónyelvben az elmaradó vonzatok jelenségét (*az elnök aláír, a polgármester cáfol*) mutatja be. A vonzatvesztés szaknyelvi jelenség is: *a 26 hetes koraszülött túlél* (‘életben marad’). A változások, szerkezetvegyülések részletes bemutatása után a tanulság: természetes nyelvi változásról van szó.

Fontos – és nyelvi változásokat előidéző – jelenség a hiperkorrekció; ennek tipológiáját alkotja meg Zimányi Árpád következő tanulmányában, felvázolja az okokat, a bizonytalanságot a változatok megítélésében, a stigmatizációtól való félelmet. A jelenség minden nyelvi szinten előfordul. A nyelv művelők az iskolai figyelmeztetéseknek tulajdonítják elterjedését, a tanulmányból azonban megtudjuk, hogy a nyelvemlékes kortól ismerünk hiperkorrekciós jelenségeket.

A főmondat egészére vonatkozó *ami* kötőszós típussal foglalkozik *A mellérendelő értékű alárendelések kötőszóhasználatáról* című írás. Az ilyen mondatokban utalószó nincs, és nem is egészíthető ki azzal. Ez a mondat szerkezet sokszor fordításból ered, az angol hatás erősíti elterjedését.

Itt is fellép a hiperkorrekció jelensége: *amely* kötőszóval való kapcsolat *ami* helyett. Ez az *amely* magasabb presztízsének tulajdonítható. A szerző szerint a fordító- és tolmácsolásban érdemes felhívni a hallgatóság figyelmét a jelenségre.

Érdekes változás mai nyelvhasználatunkban, hogy angol hatásra latinizmusok jelennek meg. A szóhasználat – amelynek típusait az erről szóló tanulmány részletesen elemzi – nem a latin műveltség újraeledését, hanem „rejtett anglicizmusokat” jelent a szerző szerint. Okai: társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatok, viselkedési, kommunikációs divatok, minták, panelek.

Időszerű az újabb, ritkább szóalkotásmódok közül a kontamináció, a rövidülés-csonkulás, a népetimológia újabb jelenségeinek bemutatása. Ehhez tematikailag részben kapcsolódik az SMS-szövegeknek mint „új műfajnak” elemzése, bár ez nem korlátozódik szóalkotásra-szóhasználatra, hanem mondat-, sőt szövegtani szempontokra is kiterjed. Az idegenszerűségek itt megjelenő változatainak elemzésében nem kizárólag a szóhasználat érdekli a szerzőt, „mélyebb rétegekig” hatol, több nyelvi rétegbe is. Felhívja a figyelmet a szubjektív megközelítés buktatóira.

A kötet módszertani tárgyú írásai az eddig ismertett tanulmányokhoz hasonlóan elméletileg megalapozottak, és gyakorlatilag kitérően hasznosíthatók. A *Nyelvi tervezés, nyelvi norma az anyanyelvi nevelésben* címűben előrebocsátja a szerző, hogy azért kell a kérdéskörrel foglalkozni, mert az alkalmazott nyelvészet elméletének és gyakorlatának meg kell mutatkoznia az iskolai munkában is. A nyelvi tervezés, nyelvpolitika, nyelvstratégia összetettebb tevékenység a hagyományos nyelv-művelésnél, s ez szemléleti, módszerbeli megújulást kíván az iskolától. Az oktatási dokumentumok az iskolai oktatás minden szintjén előírják a nyelvi norma, a nyelv művelés tanítását (ilyenek a keret-tervek, a kétszintű érettségi dokumentumai, a bölcsészképzés követelmények). A tananyag bővülő, mégis mozaikszerű. Kívánatos volna időszerű, friss, életszerű példákat hozni, ehhez a tanár intenzívebb önképzése szükséges. Ismerjék meg a diákok a nyelvi normát, a sztenderdet, a nyelv-változatokat és nyelvi rétegeket, a különféle kommunikációs helyzetekben fellépő igényszinteket az elvont nyelvi anyag életre keltése, gyakorlati hasznosítás útján. Érdekes eredményt hozó felmérést is tartalmaz a dolgozat: az egri főiskola kommunikáció szakos hallgatói válaszoltak arra a kérdésre, hogy megszegyenítették-e őket iskolai tanulmányaik során valamilyen nyelvhasználati sajátosságuk kifogásolásával, illetve kerültek-e nyelvhasználatuk miatt hátrányos helyzetbe. A fiatalok szerint a magyartanárok nem, más szakosok viszont türelmetlenek nyelvi kérdésekben, jóllehet kifogásaik sokszor megalapozatlanok.

Érdekes idézni a tanulmány következő megállapításait: „A nyelvi normához való igazodás teljes egészében beilleszkedik a nevelési folyamat egészébe. Az utóbbi lényege éppen az, hogy az egyén szocializációját segítse, azaz megmutassa a társadalmi normák követését viselkedésben, kommunikációban és szűkebben tekintve: nyelvileg. Minták és eszmények nélkül nevelni, tanítani – gondoljunk csak az irodalomra – igencsak kétséges. A nyelvi műveltség az általános műveltség része és a szakmai műveltség alapfeltétele. Társadalmi beilleszkedésünk, elfogadásunk és elfogadottságunk igen nagy mértékben függ nyelvi, kommunikációs kultúránktól!” (105).

A nyelvtörténeti elemeknek az anyanyelvi nevelésben való fontosságát több tény indokolja. A rendszerváltást követő években több áltudományos, álhazafias kiadvány jelent meg a nyelvrokonság kérdéséről; ez megzavarja a tájékozatlan ifjúságot. A változó nyelv, a dinamikus szinkronia tudatosításán túl a nyelvtörténeti tények egyes elemeinek ismerete (a múlt idő kifejezésének korábbi rendszere, az ikes igék tematikája stb.) segíti mai nyelvünk grammatikájának megértését, sőt az irodalmi művek elemzését is.

Sok szempontú kérdérendszer és alapos értékelés a helyesírás-tanításnak gondjairól szóló tanulmány. A rendszerszemléletű helyesírás-tanítás hiányosságai, téves nézetek („A helyesírás folyton változik”), az álszabályok, babonák; az iskolán kívül pedig az állandóan látott hibás feliratok, az indokolatlan nagybetűsírás stb. károsan hatnak.

A kötet utolsó tematikai csoportja sajtónyelvi anyagok korszerű, tudományos vizsgálatát tartalmazza. Napilapok szövegeinek mondatszerkezeti sajátosságait elemzi Deme László ismert mutatóinak

alkalmazásával. Statisztikai módszerrel jellemzi bulvárlapok cikkeinek címadását és szóhasználatát; megállapítja, hogy a cikkek szövegében kevesebb a szleng, a túlzás, a szenzációhajhászás, mint a címlapok figyelemfelhívó címeiben.

A nyelvhasználat és nyelvi rendszer című fejezetben közölte Zimányi Árpád 1990-ben készült kandidátusi disszertációjának anyagából összeállított rövid, adatokat összefoglaló írását: *Nyelvművelésünk a számok tükrében*. Ebből kiviláglik, hogy az 1970 és 1985 között a sajtóban közölt nyelvművelő cikkeknek csak mintegy felét teszik ki a nyelvhasználati, szűkebb értelemben vett nyelvművelő témájú cikkek; az írások másik fele olyan nyelvi ismeretterjesztés, amely távol áll attól, hogy beleavatkozzék nyelvünk életébe: szól nyelvünk helyzetéről a világban, az idegennyelv-oktatásról, a magyarról mint idegen nyelvről, arról, hogy lesz-e egységes világnyelv stb. A szerzők kiváló, elismert szakemberek; ez hitelesíti az írásokat, biztosítja a minőségüknek.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy Zimányi Árpád ismertetett kötete gazdag, hiteles, és újdonságaival – friss nyelvi anyagával – is érdeklődést kelt, tanulmányai szakirodalmi-tudománytörténeti és tudomány módszertani megalapozottságúak. Emellett vagy éppen ezért rugalmas szemlélet jellemzi az írásokat. A témák megválasztása időszerű, a szerző problémaérzékenységről tanúskodik. A kötet valós új eredményekkel gazdagítja a mai magyar nyelvi változásokról, azok tendenciáiról való tudásunkat, megjelenése tehát mindenképpen nagy nyereség.

V. Raisz Rózsa